

ДО ПИТАННЯ ПРО ОЗБРОЄННЯ СКІФСЬКОГО ТИПУ: ПОЗИЦІЯ ВОЄННОГО ІСТОРИКА

Хоча фахівці досліджують комплекс скіфського озброєння та спорядження вже третє століття, проте питання класифікації скіфського озброєння залишається дискусійним.

По-перше, на сьогодні в різних науках, які вивчають озброєння, немає єдиного підходу щодо вирішення цього питання. Зазначена проблема та її історіографія висвітлена в роботі В.Г.Бережинського «Класифікація озброєння Київської Русі». Обмежувє лише зауваженням, що, на жаль, в зброєзнавстві поки що ніким не створена така чітка систематика, як, наприклад, загальноприйнята в світі штучна класифікація рослин і тварин К. Ліннея. Тільки у «Великому словнику зброї» Б.Г. Трубнікова, виданому в 1997 р., міститься 49 визначень зброї і звести їх до одного складно.

По-друге, не може задовольнити зброєзнавча термінологія, яка на сьогодні застосовується в археологічній науці. Такі її поняття, як «наступальна зброя», «оборонна зброя», визначення зброї як «інструменту ведення бою, сукупність матеріально-технічних засобів, що забезпечують можливість ураження противника в ході бою і захист від ураження ворогом» (Худяков, 1979), складно прийняти.

У военній термінології, щодо минулих часів, зброя розглядається як сукупність засобів ураження, що застосовуються у збройній боротьбі для знищення живої сили, техніки і споруд противника. Під наступальною зброєю в археології прийнято

розуміти все, що відноситься до засобів враження, а під оборонною зброєю (часто в науковій літературі використовується термін «захисна зброя» як синонім «оборонна зброя») – все що відноситься до засобів захисту. На думку військового фахівця така термінологія не зовсім коректна. Тоді з точки зору функціонального призначення певних видів озброєння наступальна зброя мала би найбільш ефективно використовуватись у наступі, а оборонна – в обороні. Але лук, спис, меч та інша зброя однаково потрібні для враження противника в обох видах бою. Хіба коректно називати зброєю панцир чи інші засоби захисту, якщо зброя це «інструмент» знищення противника.

Мабуть, кожен науковець, який звертався до проблематики комплексу скіфського озброєння, спіткався з незручністю поділу його на наступальну і оборонну зброю. На це мені зауважував в особистому спілкуванні найавторитетніший фахівець щодо скіфського озброєння Євген Васильович Черненко.

Проілюструю прикладом. Валерій Іванович Гуляев у праці 2005 року «Скифы: расцвет и падение великого царства» звертається до питання воєнної справи скіфів. Спочатку він розглядає «защитный металлический доспех», інші «средства защиты» – автор просто підсвідомо не може вжити до захисних засобів термін – зброя. Але слідуючи традиційним поглядам, далі пише: «Теперь перейдем от защиты к наступлению: речь пойдет о наступательном

Озброєння скіфського війська

Зброя		Захисне озброєння		Бойові коні	
Зброя рукопашного бою	Метальна зброя	Захисне озброєння воїнів	Захисне озброєння коня	Скіфські степові коні типу тарпанів	Імпортовані породисті, за екстер'єром близькі до нісейських

Спорядження скіфського війська

Спорядження воїнів	Спорядження коней	Військова атрибутика	Транспортні засоби і їх спорядження (скіфські вози)	Засоби колективного матеріального забезпечення
<ul style="list-style-type: none"> • портупейні пояси • горити • футляри наконечників списів • ножі • підвісні ремні • точильні бруски • чаші, ритони • спорядження вершника: нагаї, батоги, аркани, пута 	<ul style="list-style-type: none"> • сідла • попони • вудила (гризла) • псалії • оголів'я • повід • чумбурний ремінь 			

оружия скифов», – та розглядає різновиди скіфської зброї і її застосування як в наступальних так і в оборонних діях (Гуляев, 2005: 250-258).

По-третє, запропонована А.І. Мелюковою класифікація скіфського озброєння (Мелюкова, 1964) за хронологічними групами, відділами, типами зручна для археологів при інтерпретації та датування пам'яток. Проте за складністю запропонованих таблиць і схем втрачається основне в озброєнні для воєнного історика – її функціональне призначення та бойові можливості, і в результаті – вплив на розвиток воєнного мистецтва.

Для розгляду питання класифікації озброєння скіфського війська автором враховані різні підходи (див. літературу за списком). Запропонована класифікація подана у таблицях. Пропонуються наступні визначення термінів:

Озброєння скіфського війська – це сукупність різних видів зброї (холодної та метальної), захисного озброєння та кінного складу. Окремі види озброєння в свою чергу об'єднувались в групи за призначенням, за принципом дії і за конструктивними особливостями.

Вид зброї – являє собою сукупність зразків зброї подібних за рядом якостей, притаманних саме цьому виду. Види озброєння можна згрупувати на основі окремих ознак. Наприклад, рубляча зброя, клинкова зброя. Один і той же вид зброї може входити до різних груп. Так, спис може належати одночасно до груп колючої, метальної, древкової зброї. Різновиди зброї та захисного озброєння, що належать до одного виду, систематизуються за типами. Наприклад, у скіфів щити були різноманітних типів: круглі, овальні, схожі на місяць з невеликою виїмкою, бобовоподібні, квадратні

Зброя скіфського війська

з а п р и н ц и п о м д і ї

Колюча	Ударна	Рублячо-колюча	Ударно-рубляча	Метальна зброя
<ul style="list-style-type: none"> • списи • дротики 	<ul style="list-style-type: none"> • кистні • булави • шестопери • бойові молотки 	<ul style="list-style-type: none"> • мечі • кинджали • ножі (ріжуче-колюча) 	<ul style="list-style-type: none"> • клевці • чекани • бойові сокири 	<ul style="list-style-type: none"> • луки та стріли • металльні списи • дротики • праща
Зброя рукопашного бою				

з а п р и з н а ч е н н я м

Для рукопашного бою	Для ближньої дистанції	Для середніх дистанцій	Для максим. дистанцій	Парадна зброя
<ul style="list-style-type: none"> • мечі, кинджали • списи, ножі • бойові сокири • клевці • чекани • ударна зброя 	<ul style="list-style-type: none"> • довгий спис — піка 	<ul style="list-style-type: none"> • дротики • металльні списи 	<ul style="list-style-type: none"> • лук і стріли • праща 	<ul style="list-style-type: none"> • мечі, кинджали • сокири • булави • шестопери • клевці • горити

з а к о н с т р у к т и в н и м и о с о б л и в о с т я м и

Клинкова зброя		Древкова зброя	
З довгим клинком:	З коротким клинком:	З ратищем:	З рукояткою:
<ul style="list-style-type: none"> • мечі 	<ul style="list-style-type: none"> • кинджали • ножі 	<ul style="list-style-type: none"> • списи • дротики 	<ul style="list-style-type: none"> • бойові сокири • клевці • чекани • булави • кистні

та прямокутні з прямими та округлими краями.

Якості і ознаки, за якими конкретний екземпляр зброї можна ідентифікувати з певним типом, видом, групою: функціональне призначення екземпляру і окремих його частин; форма та розміри предмету в цілому і окремих його частин; матеріал виготовлення, міцність предмета в цілому і окремих його частин; наявність леза (2-х лез) у клинка, його заточка; наявність і гострота бойового кінця; кут сходження леза і обуха (скосу обуха); наявність рукоятки, ратища або ознак їх наявності в минулому, вушка для кріплення з рукояткою (у кистеня); співвідношення довжини клинка і рукоятки; співвідношення довжини і ширини клинка; наявність ударної частини і ударної поверхні у зброї ударної дії; значна вага ударної частини; наявність і характер зубців, шипів на ударній поверхні.

Зброя рукопашного бою — це спеціально виготовлені або пристосовані для нападу та оборони предмети, призначені для знищення (ураження) противника у бою, що приводяться в дію мускульною силою воїна. Поділялась на колючу, ударну, рубляче-колючу, ударно-рублячу та ударно-пробивну.

Метальна зброя скіфів призначалась для ведення дистанційного бою по знищенню або ураженню ворога та його кінного складу, а також для доставки запалювальних речовин до цілі. Дія її ґрунтувалася на використанні мускульної сили людини, сили тяжіння, відцентрової сили, пружності дерева.

Захисним озброєнням скіфів, на мою думку, слід називати комплекс засобів захисту воїнів і кінного складу від дії зброї противника.

Захисне озброєння скіфського війська

Захисне озброєння воїнів				Захисне озброєння коня
Бойові головні убори: <ul style="list-style-type: none"> • шоломи кубанського типу • грецькі шоломи • шапки з металевим набором • шкіряні шапки типу башлика 	Панцири: <p>1) <i>За матеріалом:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • прості шкіряні • шкіряні посилені набором (металеві або рогові пластини; металевий набір) • суцільно металеві панциркираси <p>2) <i>За формою:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • нагрудники • жилети (з посиленими опличчями) • куртки (з рукавами) 	Додаткові захисні засоби: <ul style="list-style-type: none"> • широкі захисні пояси • захисні нарукавники • захисні штани (довгі та короткі) • настегники • наживітники • клин для захисту пахової зони • поножі (кнеміди; набірні з полос або пластин) 	Щити: <p>1) <i>За матеріалом:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • дерев'яні • каркасні плетені • суцільно металеві • з металевим набором <p>2) <i>За формою:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • круглі • овальні • квадратні • прямокутні • з округлими краями • місяцеподібні • бобовоподібні 	<ul style="list-style-type: none"> • налобники • нащічники • бляхи • повстяні та шкіряні попони та нагрудники • нагрудники з металевим покриттям

До спорядження слід віднести предмети, що призначались для носіння особистої зброї воїнів, кінську зброю, транспортні засоби, військову атрибутику та ін.

Без коня немає кавалерії, один із основних показників якості і боєздатності кінноти – це якість кінного складу, що перебуває під сідлом. Саме з таких позицій підходили до цього питання теоретики і практики кавалерії давнини, середньовіччя, ХІХ та першої половини ХХ століття (*Боевой устав, 1928; Витт, 1900; Виклер, 1992; Воинский устав, 1845*).

Тому вважаю – бойовий кінь був основним озброєнням скіфської кінноти. Тренований бойовий кінь брав участь в сутичці разом зі своїм господарем. Пліній

Старший відмічав: «Скіфська кіннота гордиться славою своїх коней. Коли був убитий один царюк, що бився по виклику зі своїм ворогом, і переможець підійшов, щоб зняти з убитого обладунки, то кінь переможеного ударами і укусами убив його» (*Скржинская, 1977*). Цікавим залишається питання використання скіфами службових та бойових собак. Відомі зображення бойових псів номадів на вазі з Ватикану, іонійських саркофагах. Про високі якості скіфських та сарматських коней і псів знаходимо свідчення у Аппіана.

Отже – позиція автора:

Озброєння скіфського війська – це сукупність різних видів зброї, захисного озброєння та кінного складу.

Література

Бережинський, 1998 – Бережинський В.Г. Класифікація озброєння Київської Русі. – К., 1998.

Боевой устав конницы РККА. М. – Л., 1928. Ч.І.

Виклер, 1992 – Виклер П.П. Оружие. Руководство к истории, описанию и изображению ручного оружия с древнейших времен до начала ХІХ века. М., 1992.

Витт, 1900 – Витт Л.Д. Конница. Вооружение и владение оружием. СПб., 1900.

Военная археология. Оружие и военное дело в исторической и социальной перспективе. СПб., 1998.

Воинский устав о строевой кавалерийской службе. СПб., 1845.

Гуляев, 2005 – Гуляев В.И. Скифы: расцвет и падение великого царства. М., 2005.

Клочко, 1996 – Клочко В.И. Озброєння та воєнна справа давнього населення України (5000-900 рр. до Р.Х.). К., 1996.

Мелюкова, 1964 – Мелюкова А.И. Вооружение скифов // САИ; Вып. Д 1–4. М., 1964.

Мінжулін, 1991 – Мінжулін О.І. Реконструкція захисного озброєння скіфського воїна з поховання V ст. до н.е. біля с. Гладківщина // Золото степу. Археологія України. Шлезвіг, 1991.

Подшибякин, 1976 – Подшибякин А.С. Понятие холодного оружия в советском уголовном праве и в криминалистике и некоторые вопросы его классификации // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. Саратов, 1976.

Скржинская, 1977 – Скржинская М.В. Северное Причерноморье в описании Плиния Старшего. К., 1977.

Скорый, 1977 – Скорый С.А. Доспех скифского типа в Средней Европе // Вооружение скифов и сарматов. – К., 1984.

Скорый, 1979 – Скорый С.А. Раннескифский меч из с. Изюмовка близ Старого Крыма // СА. 1977. №1.

Скорый, 1983 – Скорый С.А. Вооружение скифского типа в Средней Европе (к вопросу о связях Скифии и населения Средней Европы): Автореф. дис... канд. ист. наук. – К., 1983.

Худяков, 1979 – Худяков Ю.С. Основные понятия оружиеведения // Новое в археологии Сибири и Дальнего Востока. Новосибирск, 1979.

Черненко, 1966 – Черненко Є.В. История скифского оборонительного доспеха: Автореф. дис... канд. ист. наук / ИА АН УССР. К., 1966.

Черненко, 1988 – Черненко Е.В. Военное дело скифов (вооружение, тактика, стратегия): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.06 / ИА АН УССР. К., 1988.

Шрамко, 1970 – Шрамко Б.А., Солнцев Л.О., Фомін Л.Д. Техніка виготовлення скіфської наступальної зброї із заліза та сталі // Археологія. 1970. Вип. XXIII.